

Voor u gekozen

De Pijpencollectie in het Huis van Alijn

Els Veraverbeke

In het Huis van Alijn kan de bezoeker uitgebreid kennis maken met het dagelijkse leven in de stad eind 19de-begin 20ste eeuw. Aan de hand van een thematische opdeling van de collectie - levenscyclus, volksreligie, arbeid, vrije tijd en ontspanning - worden liefde, pijn, geloof, passie, inventiviteit, creativiteit en ontspanning aanschouwelijk voorgesteld. Duizenden voorwerpen en documenten illustreren de tradities uit het vroegere dagelijkse leven. Tot de rijke en zeer gediversifieerde collectie van het Huis van Alijn behoort ook een omvangrijke collectie pijpen. Zij bevat voornamelijk 19de-eeuwse exemplaren, veelal manueel vervaardigd, van uitzonderlijke kwaliteit en met een bijzonder design. Een belangrijke aanwinst is de collectie pijpen van Frits van den Berghe (1883-1939) die uit ruim 700 pijpen bestaat.

Daarenboven werd de collectie ook met andere schenkingen uitgebreid. Ze is zeer divers, zowel qua materialen als qua vorm en design. Naast courante modellen, bevat de collectie ook heel wat opmerkelijke curiosa en verfijnde rookaccessoires. Ze illustreert de evolutie van het roken in de 19de en 20ste eeuw. De wijzigende denkbeelden over roken en de omgang met tabak oefenen hun invloed uit op de vormgeving van de pijpen.

Pijpen uit klei, meerschium of bruyère

Het roken van een pijp staat symbool voor esthetiek, schoonheid en klasse. De creatie van pijpsculpturen is dan ook een verfijnd kunstambacht, ontstaan in de 16de eeuw, geïnspireerd door het toenmalig exotisme. Het is pas dan dat tabak in Europa verspreid wordt, nadat de indianen de kolonisten het genot van het roken leerden kennen. In de 19de eeuw komt dit ambacht in een stroomversnelling terecht door het toenemend machinaal vervaardigen van pijpen. Door de stijgende concurrentie worden pijpenateliers genoodzaakt zich nog meer toe te leggen op een verfijnde vormgeving en kwaliteit, waarin ze de mechanische overtreffen. Dit resulteert in experimenten waarbij nieuwe materialen worden aangewend. De materiaalkeuze geeft een welbepaald cachet aan de pijp. Elk materiaal geeft een andere smaak en vraagt een specifieke zorg. Het bepaalt de mogelijkheden in vormgeving en uiteraard ook de prijs.

Vanaf de 16de eeuw was de kwaliteit van de kleipijpen zeer hoog. Maar het is de 19de eeuw die bekend staat als de gouden eeuw van de kleipijpen, waarbij vooral de manueel gesculpteerde pijpenkoppen fel gegeerd zijn. De meest prestigieuze pijpen werden ontworpen in befaamde ateliers. Toonaangevend was het Franse atelier Gambier. In de 19de eeuw waren er ook in België enkele gerenommeerde ateliers, zoals Wingender, Knoegden, De Bevere, Heurter, Levêque of Scouflaire. In Nederland groeide Gouda uit tot het productiecentrum van kleipijpen. De meestbekende ateliers zijn deze van Goedewaagen en Van der Want.

Geleidelijk aan worden pijpen vervaardigd uit nieuwe, verrassende materialen. Excentrieke pijpen, vervaardigd uit schelp, been of ander natuurlijk materiaal, zijn opmerkelijke curiosa. Vooral de pijpen uit meerschium genieten veel succes. Meerschium werd in de 18de eeuw bij toeval ontdekt als materiaal voor het vervaardigen van pijpen. Het is een zeldzaam gesteente dat enkel met de hand bewerkt kan worden. Meteen is duidelijk dat deze pijpen zeer kostbaar zijn. Aanvankelijk dacht men dat meerschium versteend zeeschuim was, vandaar de naam. Tot in het midden van de 19de eeuw werden deze pijpen enkel in en rond Wenen vervaardigd. De kleur van de pijpenkop verandert door het roken. Aanvankelijk is hij wit, maar na elke rookbeurt wordt de kleur intenser. Een meerschuimpijp heeft ook een typische smaak die, naarmate men ze meer rookt, ook verandert. Ze wordt bewaard in een foedraal.

Net zoals meerschuimpijpen, werden ook porseleinen pijpen voor het eerst in de 18de eeuw vervaardigd. Deze pijpen hebben nooit het grote succes gekend van de meerschium- of kleipijpen. In de 19de eeuw wordt bruyèrehout als grondstof voor het vervaardigen van pijpen ontdekt in het dorpje Saint-Claude, aan de voet van de Jura. Het is ook nu nog het centrum van de bruyèrepijp. Bruyère is wortelhout van een heidestruik. Deze pijpen bestaan in diverse vormen. Typische klassieke vormen hebben klinkende namen als Prince, Billard, Woodstock of Haïti. De bruyèrepijpen vervaardigd in het atelier van Alfred Dunhill groeiden uit tot de meest prestigieuze. Door hun grote succes verdrongen ze de kleipijpen van de markt.

Design van pijpen

Al heel vroeg vinden we antropomorfe voorstellingen op de pijpenkoppen. In de 19de eeuw gebeurde dit voor het eerst in de ateliers van Gambier op een zeer realistische wijze. Niet alleen historische figuren maar ook toenmalige vedetten, politici, en artiesten zagen er hun gezicht gesculpteerd in een pijpenkop. Voorbeelden zijn Victor Hugo, Albert I en Madame Soulouque. Daarnaast worden ook tal van ande-

re motieven zoals beroepen, stereotypen, mythologische figuren, fauna en flora op de pijpenkop afgebeeld. Frivole, sensuele motieven zijn ook bijzonder geliefd. Zelfs de dood en de hel zijn een bron van inspiratie, zoals blijkt uit de pijpen met verwijzingen naar de duivel of een doodshoofd.

De bekendste kleipijp is de Jacobs pijp, waarbij een man met baard en tulband wordt voorgesteld. Wie deze Jacob moge zijn, is een raadsel. Volgens sommigen gaat het om de zoeaaf Henri Jacob, soldaat in het pauselijke leger. Voor anderen is het de bijbelse Jacob. Of werd deze pijp opgestoken door vrijgezellen die zich tot 'de ware Jacob' uitriepen? Ze werden zo populair dat 'een Jacob' soms als synoniem voor een kleipijp werd gebruikt. Hoewel dergelijke Jacobs pijpen in diverse ateliers werden vervaardigd, werden deze van Gambier het meest gewaardeerd. Andere bijzondere kleipijpen zijn de 'glazuurdoorrokers', waarbij, naarmate men de pijp rookt, een figuur zichtbaar wordt op de pijpenkop. Dit effect bekomt men door een stempel in de gebakken klei aan te brengen en daarna de pijp met glazuur te bewerken. Bij het roken verkleurt de pijp, maar blijft de stempel wit. Typische afbeeldingen zijn landschappen, personages of slogans. Het atelier Goedewaagen bracht een pijp op de markt waarbij een wagen verschijnt op de pijpenkop. Uiteraard is dit een verwijzing naar de naam van het atelier. Niet alleen kleipijpen werden gesculpteerd, ook meerschuiimpijpen werden in de meest diverse vormen en formaten aangeboden. Een heel opvallende meerschuiimpijp is de gigantische pijpenkop met een afbeelding van Napoleon. Volgens sommigen was dit zeer ironisch bedoeld. Napoleon zou zeer afkerig geweest zijn van roken, terwijl net hij vaak wordt afgebeeld op snuifdozen, tabakspotten of pijpen. Politieke ideeën en voorkeuren werden te kennen gegeven door de pijp die men rookte. Royalist of republikein, socialist of liberaal, het valt er allemaal uit af te leiden. De personages en de symboliek op de pijpenkoppen spreken boekdelen. Zo bracht het atelier van de broers Wingender een 'Achturenpijp' op de markt. Op de pijpenkop zijn drie achten afgebeeld, die verwijzen naar de invoering van de achturenwerkdag. Ze staan symbool voor de socialistische slogan 'acht uur werken, acht uur slapen en acht uur ontspanning'.

Een ritueel moment van genot

Het roken van een pijp is meer dan het proeven van tabak alleen. Het staat symbool voor genot en gezelligheid en wordt verbonden met een levensstijl. Tot in de 19de eeuw is het pijproken zowel voor heren als voor dames courant. Rokersverenigingen worden opgericht en pijprokerswedstrijden ontstaan. Het doel bij zo'n wedstrijd is om zo ontspannen en zo lang mogelijk drie gram tabak in de pijp brandend te houden. Uiteraard is het van het grootste belang de kunst van het

roken te beheersen. Om een pijp te roken moet dan ook tijd worden genomen, zowel bij de voorbereiding, tijdens als na het roken. Delicaat bij het pijproken is het vullen van de kop met tabak en het aansteken. De vorm en het materiaal van de pijp bepalen mee de smaak en de stijl van roken. De rook smaakt het best wanneer hij is afgekoeld. Dit verklaart waarom vaak lange pijpenstelen, al dan niet gekruld, werden vervaardigd. Typisch voor een meerschuijpijp is dat de rook koel en zacht in de steel komt, ongeacht zijn lengte. Dit maakt het karakter van de meerschuijpijp uniek. Het roken ervan eist wel enige ervaring. Het is bovendien een zeer broze pijp die bij verkeerd onderhoud gemakkelijk barst of breekt.

Ook de keuze van de tabak is bijzonder belangrijk. Zowel qua smaak als qua rookstijl bestaan er verschillende tabaksoorten; milde tabak, tabak met een fruitsmaak, snel- of traagrokende tabak. Een kleine hoeveelheid wordt bijgehouden in een tabaksdoos of -buidel. Veel tabaksbuidels zijn met kralen versierd en hebben een lederen voering. In een grote tabakspot werd de voorraad tabak bewaard. Aanvankelijk zijn deze potten heel sober van vormgeving en geniet de houten tabakspot de voorkeur. In de 19de eeuw verschijnen tabakspotten in aardewerk, uitgevoerd in zeer diverse vormen.

Een pijp is een bijzonder kostbaar bezit en wordt met de nodige zorg behandeld. Ze moet volledig worden afgekoeld vooraleer men ze opnieuw kan gebruiken. Daarom bezit elke pijproker meerdere pijpen. Na het roken moet ze zorgvuldig worden gereinigd met een pijpenwroeter of een pijpbestek. Pijpenwroeters hebben veelal een bijzondere design, waarin heel wat figuratieve voorstellingen worden verwerkt. Luxueuze versies werden vervaardigd in ivoor of been. Een pijpenwroeter vinden we ook terug in een pijpbestek of 'driepotertje', in combinatie met een stamper en een lepel.

De collectie pijpen en accessoires van het Huis van Alijn is een waardevolle, schitterende collectie.

Het Huis van Alijn
Kraanlei 65, 9000 Gent
tel: 09/269.23.50 - fax: 09/269.23.58
e-mail huis.alijn@gent.be; <http://www.huisvanalijn.be>